

Särskild arkeologisk utredning

Väster om Vidöstern

Utredning inför utbyggnad av VA-nät mellan
Helmershus och Östra Hult

*Värnamo socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

JÖNKÖPINGSLÄNSMUSEUM
Arkeologisk rapport 2004:3

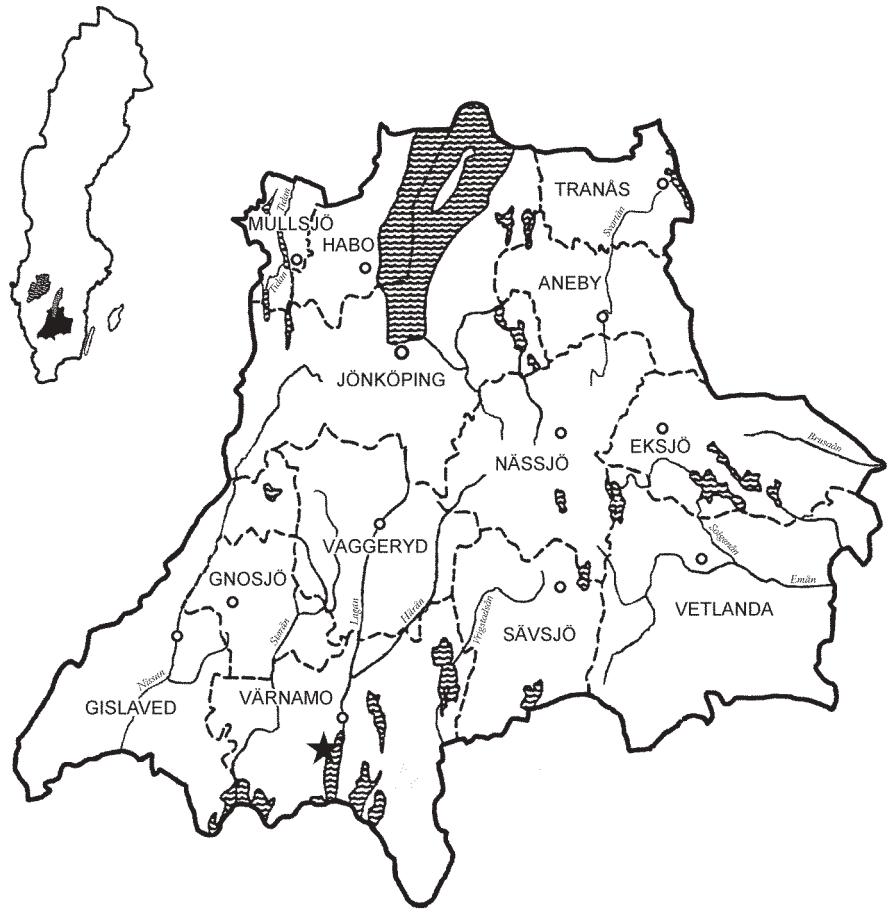
Jan Borg

Särskild arkeologisk utredning

Väster om Vidöstern

Utredning inför utbyggnad av VA-nät mellan
Helmershushus och Östra Hult

*Värnamo socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och renritningar: Jan Borg

Digital kartbearbetning: Jan Borg

Grafisk design: Åsa Björck

Tryckning och distribution: Lars-Göran Gustafsson och Marita Tidblom

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

Jönköpings läns museum
Box 2133
550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00.
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

©JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2004

Innehåll

Inledning	5
Målsättning och metod	5
Topografi	5
Fornlämningsmiljö	5
Resultat	6
Område 21	8
Område 23	8
Område 24	8
Slutsatser	10
Sammanfattning	11
Åtgärdsförslag	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12
Referenser	12
Tryckta källor	12
Otryckta källor	12
Arkiv	12
Kartunderlag	12

Figurer

Figur 1 Utdrag ur digitala fastighetskartan	4
Figur 2 Tabell över sökschakt	6
Figur 3 Tabell över provrutor	6
Figur 4 Översiktskarta	7
Figur 5 Fyndtabell	8
Figur 6 Område 24:1	9

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartans. Skala 1:20 000.

Inledning

Enligt länsstyrelsens beslut har Jönköpings läns museum utfört en särskild arkeologisk utredning mellan Helmershus och Östra Hult, Värnamo socken och kommun. Utredningen omfattar en ledningsgata som är ca 4 kilometer lång och har en arbetsbredd på ca 4 meter. Ledningsgatan är inte helt sammanhängande utan är uppdelad på tre områden.

Utredningen föranleds av att VA-nätet ska byggas ut och tre befintliga husgrupper ska kopplas till redan existerande stom-VA-nät. Uppdragsgivare är Värnamo kommun, Tekniska kontoret. Arbetet i fält utfördes mellan den 3 och 11 December 2003 av Jan Borg, Jörgen Gustafsson och Anna Kloo. Fält- och rapportansvarig var Jan Borg, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Målsättning och metod

Målsättningen var att inom utredningsområdet fastställa förekomst av eventuella fasta fornlämningar. Detta har gjorts genom fältinventering, grävning av provvutor samt sökschaktsgrävning med hjälp av traktorgrävare. Provvrutorna är 1x0,5 meter stora. Materialet i dem sållades då det var möjligt annars gicks det igenom på hackbord. Söschakten är ca 1,2 meter breda. Inmätningen skedde digitalt och koordinaterna anges i rikets nät RT 90 2,5⁰ väst.

Topografi

Området där de nya ledningarna ska läggas ner utgörs av sjön Vidösterns västra strand mellan samhällena Helmershus i norr till Östra Hult i söder. Landskapet är relativt flackt och varierar mellan ca 140 och 150 meter över havet. Genom större delen av utredningsområdet löper den planerade VA-ledningen över odlad mark.

Berggrunden består av yngre granit och kvartssyenit, (SGU 1989a) vilken täcks av sand och gruslager som ligger under lera. (SGU 1989b).

Fornlämningssmiljö

I området kring Helmershus och ner till Åminne dominerar lämningar från stenåldern, järnålder och historisk tid. Stenåldern som finns i fornminnesregistret representeras av boplatserna (RAÄ 55 och 72) samt fyndplatserna (RAÄ 276 och 292).

Järnåldern känner vi endast till genom dess gravar och gravfält i området (RAÄ 71, 73, 77, och 124). De är alla av yngre järnålderskaraktär. RAÄ 73, en stensättning, som registrerats inom fastigheten Tjutaryd 1:3 kunde inte återfinnas vid revideringsinventeringen 1984. Eventuellt har den förstörts i samband med sentida husbyggnation. RAÄ 77 är en kvadratisk stensättning som bedömts som kulturhistoriskt värdefullt enskilt objekt (Jönköpings läns museum 1984, 176).

Från historisk tid är fornlämningsbilden mer varierad. Bebyggelseämningar finns på två platser (RAÄ 61 och 312) och spår efter produktion kan ses genom grunderna efter två kvarnar och en såg (RAÄ 83 och 195). Bruket i

nya Åminne har utsetts till riksintresse. Uttrycket för riksintresset är *Länets enda helt bevarade masugn samt tidstypiska gjuteribyggnader av tegel (verkstad, gjuteri), våghus och kollada av trä med förbindelse till Skåne-Smålands järnväg. Stationsanläggning från 1898-99, uppförd samtidigt som järnvägen* (Länsstyrelsen 1996, 30). Bruket har RAÄ nummer 311.

Utöver nämnda fornlämningar finns även ett antal som inte är lika lätta att tidsfästa. Tre lokaler med älvkvarnar finns i närområdet (RAÄ 307, 351 och 54) varav den sistnämnda förefaller vara sentida.

Resultat

De nya ledningssträckningarna är uppdelade i tre olika områden av Värnamo kommun, område 21, 23 och 24, se figur 1. Fynden som nämns nedan presenteras i figur 5. De tekniska uppgifterna tillhörande schakten och provrutorna presenteras i figur 2 respektive figur 3. Koordinaterna anger schaktens och rutornas sydöstra hörn. Alla schakt är grävda i VA-ledningens längdriktning.

Område	Schakt nr	X	Y	Längd (m)
21:1	1	6337910	1392442	12
21:1	2	6337859	1392426	13
23:1	3	6337085	1392571	18
23:2	4	6337063	1392669	11
23:2	5	6337065	1392710	14
23:2	6	6337066	1392741	14
23:3	7	6336898	1392757	6
23:4	8	6336759	1392646	11
24:2	9	6336047	1392445	7
24:2	10	6336018	1392442	7
24:2	11	6335982	1392438	8
24:3	12	6335840	1392298	5
24:4	13	6335589	1392220	4
24:5	14	6335723	1391872	8
24:5	15	6335721	1391891	10
24:5	16	6335721	1391897	6
24:5	17	6335717	1391932	12

Figur 2. Tabell över grävda sökschakt.

Område	Ruta nr	X	Y	Fynd nr
23:3	1	6336905	1392759	
23:3	2	6336900	1392753	1
24:1	3	6336450	1392439	2-6
24:1	4	6336435	1392427	
24:1	5	6336435	1392451	7-9
24:1	6	6336429	1392444	10-11
24:1	7	6336425	1392437	
24:1	8	6336420	1392432	
24:3	9	6335837	1392328	16
24:3	10	6335841	1392342	
24:5	11	6335724	1391883	
24:5	12	6335723	1391893	
24:5	13	6335720	1391922	

Figur 3. Tabell över grävda provrutor.

Figur 4. Utredningslokalernas placering. Skala 1:10 000.

Fynd	Sakord	Material	Vikt	Höjd	Bredd	Tjocklek	Anmärkning	Omr	Ruta
1	Avslag	Flinta	5,2	26,0	15,8	12,1		23:1	2
2	Övrig kärna med plattform	Flinta	5,5	16,2	19,8	13,7		24:1	3
3	Splitter	Flinta	0,1	7,4	6,5	2,3	Eldpåverkad	24:1	3
4	Splitter	Flinta	<0,1	8,8	6,4	1,1		24:1	3
5	Övrig flinta	Flinta	2,0	8,5	10,4	2,9	Eldpåverkad	24:1	3
6	Avslag	Flinta	0,3	16,1	7,9	2,0		24:1	3
7	Övrig flinta	Flinta	0,3	11,3	11,2	3,1	Eldpåverkad	24:1	5
8	Avslag	Flinta	4,7	30,8	18,9	10,3	Bruksretusch	24:1	5
9	Övrig flinta	Flinta	0,6	17,0	5,1	5,5		24:1	5
10	Avslag	Flinta	0,1	10,9	5,9	1,5		24:1	6
11	Avslag	Flinta	0,4	13,2	14,9	2,3		24:1	6
12	Avslag	Flinta	5,9	35,3	20,3	5,3	Inventeringsfynd	24:1	
13	Avslag	Flinta	3,3	20,1	19,9	12,1	Inventeringsfynd, eldpåverkad	24:1	
14	Avslag	Flinta	4,1	20,7	18,4	8,5	Inventeringsfynd	24:1	
15	Avslag	Flinta	1,4	17,9	17,2	5,1	Inventeringsfynd	24:1	
16	Avslag ?	Kvarts	1,4	19,8	7,6	4,9	Slagen ?	24:3	9

Figur 5. Fyndtabell. Vikterna anges i gram och längdmåtten i millimeter.

Område 21

Inom område 21 bedömdes endast en del av ledningsträckningen vara intressant ur ett arkeologiskt perspektiv. I sträckningen grävdes två sökschakt med en sammanlagd längd av ca 25 meter utan att något av antikvarisk intresse påträffades.

21:1 - Två schakt grävdes, nr 1 och 2.

Område 23

Inom området grävdes sökschakt på fyra olika platser, se figur 4. Sammanlagt grävdes sex schakt och ca 70 meter undersöktes. Inget av antikvariskt intresse hittades i schakten 3-8.

23:1 - Ett schakt grävdes, nr 3.

23:2 - Tre schakt grävdes, nr 4-6.

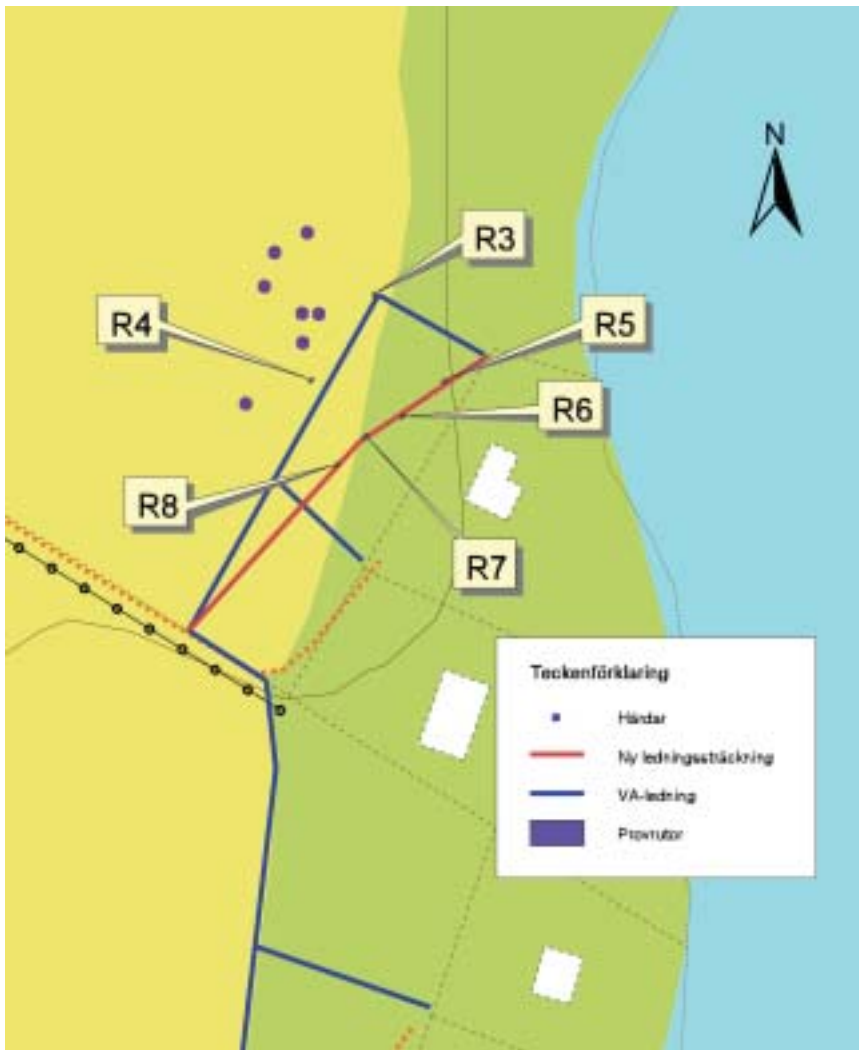
23:3 - Ett schakt grävdes, nr 7. Två provrutor, nr 1 och 2, grävdes inom området och i den ena hittades en bit flinta, fynd nr 1.

23:4 - Ett schakt grävdes, nr 8.

Område 24

Nio sökschakt grävdes längst med ledningens tänkta dragning inom fem olika områden 24:1-5, se figur 4. Schaktens totala längd uppgick till ca 70 meter. Inget av antikvariskt intresse kunde iaktas i samband med schaktningen.

24:1 - Vid en första besiktning av platsen kunde det konstateras att området med största sannolikhet innehåller en boplats från stenåldern. Innan några provgropar grävts hade fyra bitar flinta hittas, fynd nr 12-15. Sex provgropar grävdes, nr 3-8. Och i dessa påträffades ytterligare tio bitar flinta, fynd nr 2-11. Då boplatsen redan konstaterats grävdes inga sökschakt med grävmaskin. Några få meter öster om utredningsområdet syntes mörkare områden vilket berodde på att matjorden var uppblandad

Figur 6. Område 24:1. Utdrag ur digitala fastighetskartan, skala 1:1000.

med sot och kol. Marken där fläckarna kunde ses var nyplöjd och möjligheten finns att materialet kommer från underliggande förhistoriska härdar. Ingen skärvad sten påträffades.

24:2- Tre schakt grävdes, nr 9-11.

24:3 - Ett schakt grävdes, nr 12. Två provrutor grävdes, nr 9 och 10. I ruta 9 hittades en bit kvarts, fynd nr 16.

24:4 - Ett schakt grävdes, nr 13.

24:5 - Fyra schakt grävdes, nr 14-17. Tre provrutor grävdes, nr 11-13.

I samband med utredningen berättade Johan Persson, som nu brukar marken inom vilken område 24:5 ingår, att han hört talas om att flinta påträffats i åkern av tidigare brukare av marken. Någon exakt plats för fynden är inte känd men troligtvis bör fynden gjorts ca 50-150 meter syd-sydväst om den plats som nu utreddes.

Slutsatser

Det har tidigare visat sig att boplatserna under stenåldern ofta har varit belägna nära sjöar och olika vattendrag (Löthman 1988,15). På grund av landhöjningen har landskapet förändrats sedan boplatserna anlades och behöver därför inte ligga direkt i anslutning till vatten i dagsläget. I norr höjer sig landet i en högre hastighet än i söder vilket medför att sjöar kan "tippa" något. Mest märks detta på sjöar som sträcker sig långt i nord-sydlig riktning. En teori att som framförts är att Vidöstern har varit en vik av den sk Fornbolmen under större delen av mesolitikum (Persson 1997, 10).

De sedan tidigare kända stenåldersboplatserna och lösfynden i regionen ligger nästan alla samlade kring kurvan som visar var 145 meterslinjen över havet går. Undersökningarna har därför koncentrerats till de områden där den nya VA-ledningen skär 145-meterskurvan. Område 24:3 och 24:4 borde således legat på mindre öar vid den tiden, se figur 4.

I Jönköpings län finns inte flinta naturligt så den man stöter på har någon gång fraktats hit. Det gör flintan till en väldigt bra fornlämningsindikation. På två ställen hittades flinta under utredningen, i område 23:3 och 24:1.

Inom område 23:1 hittades endast en bit flinta. Vanligtvis påträffas boplatserna på sandiga marker men marken i område 23:3 består av lera. Detta sammantaget med att det inte finns några tidigare kända fynd i området gör att flintan bör betraktas som ett lösfynd.

Område 24:1 är yttersta udden på ett mindre höjdparti som till skillnad från det förra området inte enbart består av lera. På samma höjdparti ca 75-100 meter sydväst om ledningssträckningen har det tidigare hittats bland annat bergartsyxor, RAÄ 72 se figur 4. Fyndet består av trindyxor men även en yxa som beskrivs som lihult/limhamn i fornminnesregistret vilket bör ge en datering kring senmesolitikum/tidigneolitikum. Fynden bör också vara identiska med de som omtalas i Olof Möllers *Fornetid i Värnamo* (Möller 1986, 71). Samlingen förvaras hos Värnamos hembyggsförening. De nya fynden, fynd nr 2-15, är svårdaterade men det förefaller sannolikt att de båda fyndgrupperna tillhör samma boplatser, de två ingår i en större lämning. Förutom flinta hittades även ett antal kvartsbitar. De påträffades både i provrutorna och som inventeringsfynd. Kvarts har använts som råmaterial till olika redskap under stenåldern men det kan vara svårt att skilja bearbetad kvarts från naturlig. Vad som ytterligare komplicerande bedömningen av huruvida kvartsen tillhör boplatserna eller ej är den mindre väg som går genom området. Vägfyllningen innehåller nämligen gott om kvarts och materialet har troligen fraktats till platsen. Den kvarts som hittades behöver därför inte nödvändigtvis ursprungligen komma från området. Kvartsen som påträffades tillvaratogs ej.

Ytterligare en kvartsbit hittades, fynd nr 16. Den påträffades i område 24:3 och är det enda fyndet från det området. Kvartsbiten kan vara slagen och bör ses som ett lösfynd.

Ett flertal schakt har även grävts i områden där ledningen inte löper i direkt närhet av 145 meters kurvan. Syftet med dessa schakt har varit att söka efter lämningar från brons- och järnålder. Som det nämndes i kapitlet *Fornlämningsmiljö* är ett flertal gravar kända från järnåldern men i området har inga boplatser ännu hittats. Schaktningen gav inga nya indikationer men vid fälinventeringen

iaktogs vad som kan vara spår efter förhistoriska härdar. Endast några tiotal meter väster om rutorna grävda inom område 24:1 ligger en åker som vid utredningstillfället var nyplöjd. I markytan syntes mörkare partier där jorden var utblandad av sot och kol. Ingen skärvsten observerades. Möjligen kan dessa indikera en boplats från brons- eller järnåldern.

För att minimera ingreppen i stenåldersboplatsen och den eventuella yngre boplatsen beslutades det i samråd med exploatören att ändra ledningen sträckning i den nordligaste delen av område 24. Ledningen kommer att flyttas västerut från den ursprungliga dragningen och på så sätt hamna i den absoluta ytterkanten av boplatsområdet, se figur 6. Det innebär att endast ett fåtal kvadratmeter av fornlämningen kan komma att beröras. Det är tveksamt om en för- eller slutundersökning av en så liten del kan motiveras då några slutsatser blir svåra att dra utifrån den nya kunskap som kan inhämtas.

I de flesta områden som utreddes påträffades masugnsslagg vilken med all sannolikhet kommer från bruket i Åminne. Materialet tillvaratog inte.

Sammanfattning

Enligt länsstyrelsens beslut har Jönköpings läns museum utfört en särskild arkeologisk utredning mellan Helmershus och Östra Hult, Värnamo socken och kommun. Utredningen omfattar en ledningsgata som är ca 4 kilometer lång och har en arbetsbredd på ca 4 meter. Ledningsgatan är inte helt sammanhängande utan är uppdelad i tre områden.

Utredningen föranleds av att VA-nätet ska byggas ut och tre befintliga husgrupper ska kopplas till redan existerande stom-VA-nät. Utredningen har gjorts genom fältinventering, grävning av provutor samt sökschaktsgrävning med hjälp av traktorgrävare. I söschakten påträffades inget av antikvariska intresse men inom tre områden hittades fynd i provrutorna som grävdes. Fynden från område 23:3 och 24:3 bedöms som lösfynd men fynden från område 24:1 ingår med största sannolikhet i en boplats från stenåldern, RAÄ 72. I området observerades även vad som kan vara förhistoriska härdar. Med anledning av fynden beslutades det i samråd med exploatören att VA-ledningen ska flyttas något västerut från den ursprungliga sträckningen för att minimera ingreppet i lämningen.

Åtgärdsförslag

Inte inom något av de utredda områdena anser Jönköpings läns museum att vidare arkeologiska undersökningar kan motiveras. Fynden från område 23:3 och 24:3 bedöms som lösfynd och Jönköpings läns museum anser inte att ytterligare arkeologiska insatser behövs inom dessa områden.

Inom område 24:1 påträffades fast fornlämning. Då det beslutats att ändra VA-ledningens sträckning i detta område kommer endast ett fåtal kvadratmeter av fornlämningen att beröras i dess ytterkant. Det är tveksamt om en för- eller slutundersökning av en så liten del kan motiveras då några slutsatser blir svåra att dra utifrån den kunskap som kan inhämtas.

Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd:	431-13664-03
Jönköpings läns museums dnr:	265/03
Beställare:	Tekniska kontoret, Värnamo kommun
Fält- och rapportansvarig:	Jan Borg
Fältpersonal:	Jan Borg, Jörgen Gustafsson och Anna Kloo
Teknisk inmätning:	Kenneth Svensson, Värnamo kommun
Fältarbetstid:	031203–031211
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Värnamo kommun
Socken:	Värnamo socken
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad Helmershus 5D 7i
Undersökningsyta:	40 000 m ²
Fornlämningsnummer:	Kan vara del av RAÄ 72
Fornlämningstyp och tidsperiod:	Boplats, stenålder
Fynd nr:	1-16
Tidigare undersökningar:	Nej

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Jönköpings läns museum. 1984. *Värnamo kommun. Kulturhistorisk utredning.*
Jönköpings läns museum Rapport nr 6. Smålandsstenar.
- Länsstyrelsen. 1996. *Kulturmiljövårdens riksintressen Jönköpings län.*
Meddelande 4/96. Jönköping.
- Löthman, L. 1988. Förhistoriska lämningar. *Bebyggelse och kulturlandskap.*
Regionalt kulturminnesvårdsprogram för Jönköpings län, del 1. Jönköping.
- Möller, O. 1986. *Forntid i Värnamo.* Gamleby.
- Persson, C. 1997. Mesolitikum i Jönköpings län. *Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län.* Småländska kulturbilder 1997. Jönköping.

Otryckta källor

- Persson, J. 03-12-12 muntliga uppgifter om tidigare fynd av flinta i närheten av område 24:5.

Arkiv

- Jönköpings läns museums arkiv. Jönköping.

Kartunderlag

- SGU 1989a. Berggrunden i Jönköpings län. Sveriges geologiska undersökning serie Rapp. och meddelanden nr 50. Ser Ah nr 11, specialkarta.
- SGU 1989b. Karta över känslighet för infiltration av föroreningar i Jönköpings län. Sveriges geologiska undersökningar Serie Ah nr 11, specialkarta.